

Jacek Edward WILCZUR, *Ściągałem Iwana „Groźnego“ Demjanjuka, Wrocław, Wydawnictwo Nortom, 2009, 200 s., ISBN 978-83-89684-42-4*

Druhé vydání knihy *Stíhal jsem Ivana „Hrozného“ Demjanjuka* se objevilo v souvislosti s plánovaným mnichovským procesem s Johnem Demjanjukem, v osmdesátých letech obviněným z toho, že byl v Treblince nechvalně proslulým ukrajinským strážným, který obsluhoval tamní plynové komory. Přestože jej izraelský soud, po jeho vydání z USA, odsoudil k trestu smrti, nakonec byl Demjanjuk trestu zproštěn, jelikož se objevily pochyby o jeho totožnosti. Novému procesu na přelomu první a druhé dekády třetího milénia byl podroben v souvislosti s jeho působností v typologicky příbuzném středisku smrti, Sobiboru.

Jacek E. Wilczur, jenž měl během prvního Demjanjukova procesu poskytnout podporu izraelským vyšetřovatelům ve sběru materiálů týkajících se „Ivana Hrozného“, byl dlouholetým pracovníkem tehdejší Hlavní komise vyšetřování nacistických zločinů v Polsku. Když byl v osmdesátých letech tímto úkolem pověřen, shledal, že v aparátu pracoviště Hlavní vyšetřovací komise je postava „Ivana Hrozného“ prakticky neznámá. Alespoň podle oficiálního stanoviska.

Ve své knize, jež si nezadá se špionážním románem, pak rozkrývá korupci a politické intriky ztěžující jeho vlastní vyšetřování, které mělo dát případu „Ivana Hrozného“ jasnější kontury. Ostře vystupuje proti svým kolegům a nadřízeným, kteří byli poplatní ukrajinským nacionalistickým organizacím, urputně se snažícím zhatit vyšetřování, jež by pomohlo usvědčit Demjanjuka jakožto bestiálního vraha z Treblinky. Jak však Wilczur podotýká, organizace tak nečinily ve snaze pomoci samotnému Demjanjukovi, nýbrž jejich cílem bylo zabránit očernění ukrajinského národa, jehož příslušníkem Demjanjuk byl: „[...] vše ukazuje na to, že boj o hlavu Ivana Demjanjuka [...] nemá nic společného s aktivitou na obranu člověka“ (s. 157). Ve svém úsilí se tyto organizace nezdráhaly vybudovat rozsáhlou síť falešných informátorů a agentů, kteří pronikli až do Hlavní vyšetřovací komise. Zástupci nacionalistických organizací dále použili rozsáhlých finančních prostředků, jimiž si kupovali falešné svědky, ale i osoby pracující pod polským ministerstvem spravedlnosti. Wilczur je ve své knize nijak nešetří, a dokonce podotýká, že přes svou zkorumpovanost a tendence podporovat právě takové osoby, které měli naopak ze své funkce stíhat, unikli tito veřejní činitelé spravedlnosti.

První část knihy se tak nese v duchu obžaloby tehdejšího kurzu Hlavní vyšetřovací komise, jenž byl ve svém důsledku protipolsky zaměřený. Wilczur jasně vykresluje vliv ukrajinských nacionalistických agentur na suverenitu Polska, byť je logické, že současně otevírá i problém s tehdejší vlivem Moskvy, jež ve skutečnosti Polsku vládla a vytyčovala směr i tomu, jak měla být formována „nežádoucí“ pomoc Polska Židům, tedy Izraeli, s nímž nemělo Polsko od roku 1967 nejlepší vztahy. Autor líčí politické klima v tehdejší Polsku, jež polské angažmá v zahraničí (mimo východní blok) značně komplikovalo. Stejně tak přispívalo ke skutečnosti, že Demjanjukův proces mezi místním obyvatelstvem nijak zvlášť nerezonoval, jelikož „Polsko v té době prožívalo své vlastní problémy, a to velkého kalibru. Vojenský stav se neblaze odrazil na životě národa a státu [...] přetrvával politický boj na celé linii, ve všech důležitějších sférách života“ (s. 67). To opět dokládá, že Wilczurova práce je význam-

ným dokumentem o dvou historických obdobích, jejichž intriky jsou všudypřítomné. Wilczurův pohled však má široký přesah i do nového milénia, ve kterém se objevilo druhé vydání jeho knihy, tedy do roku 2009. Obsah textu zde vyznívá především jako apel na polskou společnost, kde mají nacionalistické vlivy Ukrajinců stále své místo.

Ačkoli sám uvádí, že motivy, které vedly Moskvu k tomu, aby už na konci čtyřicátých let zmrazila činnost Hlavní vyšetřovací komise, jsou rozličné, jedním dechem dodává, že se o nich v knize nebude rozepisovat. Lze si však domyslet, že jedním z těchto motivů mohla být tehdejší snaha Sovětského svazu o pozastavení stíhání nacistických zločinců v Polsku s ohledem na fakt, že důležitou složkou zločineckého aparátu byli právě ukrajinští dobrovolníci, v době před srpnem 1991 obyvatelé SSSR. A právě Demjanjukův proces mohl toto téma rozjítřit. Na druhou stranu je nutné podotknout, že v očích Moskvy byl Demjanjuk emigrantem, který se usadil v imperialistickém USA. To byla naopak voda na mlýn protiamerické rétorice Sovětského svazu, jejímž prostřednictvím mohli být Američané obviněni z poskytování úkrytu nacistickým zločincům, stejně jako mohlo obvinění Demjanjuka představovat nástroj pomsty „zlověstného moskevského KGB“: „Pomstít se na bývalém sovětském obyvateli, Demjanjukovi, který se vyrval zpod komunistického útisku“ (s. 74–75). Ať tak či onak, právě vliv Moskvy na straně jedné a zájmy ukrajinské lobby, jejíž aktivní členové sídlili na Západě, na straně druhé, značně znesnadňovaly a mařily jakékoli snahy o to, vnést na polské straně více světla do záležitosti Demjanjuk. Wilczur podotýká, že z institucí záhadně zmizel klíčový archivní materiál, který by bezpochyby pomohl již na počátku, tedy v první polovině osmdesátých let, rozptýlit mlhu vznášející se nad kauzou Demjanjuk. Se špetkou spiklenectví prozrazuje, že čtenář ve skutečnosti drží v ruce jen zredukovanou verzi materiálů a postřehů, které během svého vyšetřování shromáždil, a dodává, že ostatní ukryl do rukou důvěryhodných osob.

První vydání Wilczurovy knihy se objevilo v roce 1993. Tedy pouhé čtyři roky po vydání knihy Ryszarda Czarkowského *Stínům Treblinky*, na kterou ve své práci odkazuje. Obě knihy jsou si v jisté věci velice podobné. Czarkowského práce často akcentuje „Ivana Hrozného“, ačkoli ten zdaleka není jejím leitmotivem. Přesto se sám Czarkowski, stejně jako Wilczur, vydal do okolí bývalého tábora smrti Treblinka, aby se tamních obyvatel vyptal na období, kdy vesnicemi ve stínu mašiny smrti křižovali opilí ukrajinští strážníci ve službách SS, mezi nimi i „Ivan Hrozný“. Zjištění, která Czarkowski i Wilczur učinili, vnesla do tématu „Ivana Hrozného“ nové světlo. I když s jiným úmyslem, kráčeli ve šlépějích americkými dolary štědře podporovaných nohsledů ukrajinské lobby (OUN — Organizace ukrajinských nacionalistů, dále pak například Spolek na pomoc osobám slovanského původu ohroženým světovým židovstvem deportací do Evropy), kteří se již před nimi snažili ve „stejných vodách“ naverbovat svědky, již by falešně svědčili ve prospěch Demjanjuka. Třeba podáním výpovědi, v níž by uvedli, že „Ivan Hrozný“ zemřel během vězeňské vzpoury 2. srpna 1943, anebo že jej osobně znali, a mohou tedy s určitostí prohlásit, že na fotografii znázorňující ve skutečnosti treblinského velitele Stangla je právě „Ivan Hrozný“. Kdyby byly tyto „důkazy“ polskou vyšetřovací komisí akceptované, jasně by zdiskreditovaly polský přínos izraelské přípravě procesu.

Wilczur, historik, právník, politolog a znalec náboženství se však v knize dopouští několika faktografických, i když nijak zvlášť závažných omylů. Je to patrné

zejména v kapitole, která má čtenáře seznámit s obecnými dějinami Treblinky. Chybně zde uvádí křestní jméno velitele Irmfrieda Eberla, jehož tituluje jako Imfred Eberl (s. 15) s hodností SS-Unterscharführera (s. 20), ačkoli Eberl měl v Treblince důstojnickou hodnost SS-Untersturmführer. Přestože se jedná o polský text, Wilczur dále chybí v uvedení názvu vesnice Poniatowo, kterému dává formy Poniatówa, Poniatowa (s. 21, 119). Poniatowa byl přitom pracovní tábor pro Židy v lublinském distriktu, nikoli vesnice sousedící s Treblinkou. Zajímavé je, že v literatuře, jež se zabývá oním pracovním táborem, je mnohdy nesprávně uvedeno — pro změnu — označení Poniatowo. Chybně je uveden také název firmy podílející se na výstavbě Treblinky. Namísto Schönbronn Wilczur na jednom místě uvádí Schölnbronn (s. 15). Ani jméno člena treblinského personálu Hirtreitera není uvedeno správně. Wilczur jej přejmenoval na Hitreidera (s. 20). Také nesedí rok prvního vydání Aradovy knihy o táborech Operace Reinhardt (s. 29) či rok Eichmannova procesu, který Wilczur datuje letopočtem 1967 (s. 70), ačkoli se odehrál už v roce 1961. Nepřesně je dále uveden rok výpovědi očitého svědka Treblinky Rosenberga. Autor píše o roku 1946 (s. 78), zatímco Rosenberg podal dvě ze svých zásadních výpovědí v roce 1945 a 1947. Nedostatek lze taktéž postřehnout v dataci přejmenování Hlavní komise. Autor uvádí, že od roku 1984 byla přejmenována na Hlavní komisi vyšetřování zločinů proti polskému národu (s. 156), zatímco k tomu došlo až v roce 1991, jak ostatně sám uvádí dále v textu (s. 165). V roce 1984 došlo pouze k drobné úpravě v názvu, k němuž byla přičleněna zkratka IPN. V knize se však objevují i rozsáhlejší rozpory. Wilczur upozorňuje na výhrady Demjanjukovy obhajoby, že „[...] obžaloba nevyslechla 20 lidí, kteří přežili Treblinku a bydlí v USA (většina z těch 20 se fakticky nacházela v dolním táboře, kde Demjanjuk nepůsobil)“ (s. 98), ale v jeho medailonku uvádí, že „v Treblince sehrával aktivní roli ve všech etapách vyhlazování, počínaje příjmem transportů [...]“ (s. 27), což sugeruje, že byl činný právě i v dolním táboře, kde se nacházela příjezdová rampa pro transporty.¹

Poutavě je formou cestopisu zpracován popis Wilczurovy výpravy do Izraele, jenž je cenným materiálem už z hlediska plastického vykreslení dobového politického

1 Podle S. Willenberga se „Ivan Hrozný“ objevoval v této táborové části velice zřídka. Například tehdy, když u třídičů věcí po obětech sháněl žiletky na holení. Rozhovor M. Chocholatého se S. Willenbergem, Warszawa, 19. 3. 2011. Kalman Teigman, taktéž vězeň dolního tábora, se nechal slyšet, že „Ivana Hrozného“ neznal, což byl důvod, proč v procesu proti němu nevyprávěl. Rozhovor M. Chocholatého s K. Teigmanem, Bat Jam, 3. 3. 2008. Je však pravdou, že Józef Czarny, který byl také v dolním táboře, tedy v té části Treblinky, kde nebyly plynové komory, u nichž operoval Ivan, „Ivana Hrozného“ v Demjanjukovi poznal (s. 78). Stejně tak Gustaw Boraks z dolního tábora během procesu vypověděl, že Demjanjuk trávil spoustu času v táborovém holičství (s. 79). Ještě zajímavější je pak výpověď dalšího vězně téže táborové části, Eugeniusze Turowského, který byl v táboře vězeňským mechanikem. Kovodílna se přitom nacházela na území dolního tábora. „Ivan Hrozný“ se na něj často obracel ve věci opravy svého motoru (s. 81). Jestliže se jednalo o motor produkující zplodiny pro plynové komory, pak je však zapotřebí upozornit, že pohyb vězňů mezi oběma táborovými částmi vyhlazovací Treblinky byl striktně zakázán, ovšem až na drobné výjimky, a proto je nasnadě položit si otázku, zda byl Turowskému umožněn přístup k motoru v přístavku plynových komor.

klimatu, kdy se Polák z komunistického Polska, nabádaný svými nadřízenými, aby Židům nepomáhal, přece jen ocitá ve Svaté zemi.

Wilczur už na začátku knihy upozorňuje, že se nebude jednat o popis průběhu vlastního izraelského procesu s Demjanjukem, o kterém, řečeno jeho vlastními slovy, bylo celosvětově popsáno „tisíc tun papíru“, s čímž lze s nadsázkou souhlasit, ale jeho záměrem je poodkrýt čtenáři zákulisí vyšetřování. Už toto předsevzetí, jemuž se autor snaží dostát, dělá z knihy takřka „špionážní román“. Samotnému popisu procesu se pak věnuje v jedné kapitole, kterou konstruuje jako výtažek těch nejdůležitějších bodů soudního slyšení. Nechybí zde črty výpovědí očitých svědků Treblinky, stejně jako svědectví odborníků z různých oblastí.

Vzhledem k výše zmíněnému je z vědeckého hlediska hodnotnější Wilczurův popis usilovné snahy Demjanjukových obhájců zvrátit výrok jeruzalémského soudu, jenž jej odsoudil jako „Ivana Hrozného“ z Treblinky k trestu smrti. Tykadla „spikleneckého lobby“ opět šmátrají na Wilczurově pracovišti. Ten je tak konfrontován s konkrétními osobami, stejně jako štvavými články, které se jej snaží očernit.

Poslední část knihy se soustřeďuje na postupný rozklad Hlavní vyšetřovací komise, jenž vrcholí s pádem komunistického režimu. Ten se však na „polském“ přístupu k záležitosti „Ivana Hrozného“ nijak zvlášť neodráží. Wilczur iniciuje vlastní soudní proces, ve kterém žaluje novináře *Baltského deníku* za pomluvy týkající se postupů Hlavní komise při shromažďování materiálů o Demjanjukovi. Podle něj se jedná o „otevřený útok na polský aparát vyšetřování nacistických zločinů [v němž jde] o to, aby byl tento aparát zoškliven čtenáři, zesměšněn [...] podrýt jeho věrohodnost v očích naší společnosti“ (s. 111–112). Žalobu však koncipuje jako obvinění osob z protistátních intrik. Jak se však ukazuje, polský soudní systém je zkonstatěly a ponechává proces v osobní rovině.

Právě tato část rozpracovává na sotva patrném pozadí Demjanjukova procesu polsko-ukrajinské vztahy, čímž obsah knihy přerůstá v poukaz na jakousi polsko-ukrajinskou studenou válku, zastíňující nyní již v podstatě marginální problém formátu: Demjanjuk vs. oběti holocaustu. Autor obsáhle popisuje záměry ukrajinských nacionalistů, zaštitěných zahraniční organizací OUN, zmocnit se Polska a přisvojit si rozhodující úlohu v důležitých dějinných milnících, což by vedlo ke zrodu ukrajinského impéria (Velké Ukrajiny) „bez ohledu na vlastní i cizí ztráty“ (s. 125). Tím Wilczur čtenáři opět nabízí vhléd do tehdejší politické situace, souznící s erozí Sovětského svazu, stimuluje nacionalistické tendence národů, jež dosud strádaly pod sovětským jařmem. Autor zde umísťuje znepokojivé informace ohledně plánů ukrajinských nacionalistů na získání převahy nad Poláky, ač je nutné podotknout, že tak důrazně nečiní v rámci očerňování ukrajinského národa jako takového, ale pouze té jeho části, která se hrdě hlásí k odkazu ukrajinských zločinů spáchaných na Polácích v polovině čtyřicátých let. Při tom jej zajímá především kolaborace některých polských státních zaměstnanců s touto specifickou ukrajinskou menšinou. Dle jeho názoru je onen stav příčinou pádu Hlavní vyšetřovací komise, jejíž činnost — byla-li by vykonávána svědomitě a v rámci státních, tedy polských zájmů, ale i zájmů mezinárodních ve smyslu morální zodpovědnosti Polska jakožto území, kde nacisté zprovoznili vyhlazovací střediska typu Treblinka — by překážela snaze ukrajinské nacionalistické lobby nejen osvobodit Demjanjuka, ale dokonce

rehabilitovat všechny odsouzené a stíhané ukrajinské wachmany z vyhlazovacích táborů.

Krátce před svým propuštěním z Hlavní komise je autor pověřen vyhledáním materiálů o Ivanu Marčenkovi, který je podle nových zjištění Demjanjukových obhájců skutečným „Ivanem Hrozným“. V samotném procesu se jednalo o důležitý předěl. Polská strana však není schopna poskytnout více než pár informací, které do záležitosti nevnášejí nic užitečného. Kdyby se Wilczurova kniha zabývala primárně Demjanjukovým procesem ve spojení s „Ivanem Hrozným“, což však její ambicí není, bylo by možné konstatovat, že je zde osobě Marčenka věnováno příliš málo místa, než by s ohledem na okolnosti zasluhovala. V širším kontextu totiž do procesu prosákly nové skutečnosti, pocházející od sovětských vyšetřovatelů, kteří v letech 1944–1978 podrobili výslechům mnoho ukrajinských wachmanů z Treblinky i ukrajinských děvčat sloužících v tomtež táboře. Ve zmíněných výpovědích, poskytnutých americkým vyšetřovatelům, se znepokojivě často objevuje právě jméno Ivan Marčenko, jenž je podle obhájců oním „Ivanem Hrozným“, nikoli Demjanjuk. Ten tak byl kvůli pochybnostem skutečně propuštěn a unikl trestu smrti. Právě tato finální verze procesu se v souladu s koncepcí knihy utápí v příliš kusém informování čtenáře, upozaděna popisem rozkladu Hlavní vyšetřovací komise a půtek mezi autorem a těmi, kteří jej vystrnadili z jeho pracoviště.

Jakkoli se knihou jako červená nit táhne Wilczurovo přesvědčení, že Demjanjuk byl „Ivanem Hrozným“, na konci připouští, že „bez ohledu na to, zda byl, nebo nebyl obsluhou plynové komory v Treblince, určitě sloužil v SS“ (s. 176). Zároveň vybízí čtenáře, aby si udělal vlastní názor: „Zda je Ivan Demjanjuk ‚Ivanem Hrozným‘ z Treblinky a Sobiboru, či není?“ (s. 181). Svůj názor tak nikomu nevnucuje; takto ostatně knihu ani nezamýšlel. Demjanjukův proces mu však poskytl jedinečnou příležitost k rozkrytí zákulisních intrik úplatných polských státních zaměstnanců, jejichž postoje rozežíraly polskou suverenitu zevnitř. Otázkou zůstává, zda se tak děje stále, neboť především východní území Polska jsou jablkem sváru mezi polskými obyvateli a ukrajinskými radikálními nacionalisty.

Cíl Wilczurovy knihy lze vyčíst z jeho závěrečného konstatování: „Podařilo se mi informovat mínění celého, bez výjimky, světa o kulisách záležitosti, o záměrech mezinárodních organizací sdružujících vrahy z období druhé války, o úsilí těchto organizací získat naprostou rehabilitaci účastníků holocaustu, zvláště Němců, Ukrajinců a Litevců“ (s. 172). Kniha tak skutečně není a priori dokumentem o Demjanjukově procesu, nýbrž cenným vhledem do struktur a postupů Hlavní komise vyšetřování nacistických zločinů v Polsku, vykreslených zde kazuisticky. Současně nabízí analýzu polské perspektivy a přínosu v nejdelším procesu s válečným zločincem.

Michal Chochołatý

Michal DRAGOUN, *Středověké rukopisy v českých zemích. Handbušek kodikologa, Praha, Scriptorium, 2018, 189 s., ISBN 978-80-88013-75-4*

Zásadní monografii pro studenty historie a archivářství, kodikology a historiky zabývající se středověkem, ale i laickou veřejnost se zájmem o rukopisy vydal Michal